

poëzie

IS DIT GEHEIMTAAL?¹

Het is al weer geruime tijd terug dat we voor het laatst aandacht besteedden aan poëzie in het voortgezet onderwijs. Wil van der Veur, vakdidacticus aan de Universiteit van Utrecht, brengt je weer geheel op de hoogte.

Vooraf

Eerst vertel ik over het ontstaan van een zelf ontworpen werkboek en een bloemlezing poëzie voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Een paar voorbeelden uit het werkboek en enkele reacties, respectievelijk resultaten van leerlingen volgen daarna. Ten slotte ga ik wat dieper in op de stand van zaken in de didactiek van poëzie en bespreek didactische principes en suggesties van Tunnicliffe.

Een werkboek

Uit onvrede met drijfzandmethodes als *Boek open* en geïnspireerd door de didactische principes van Tunnicliffe ben ik twee jaar geleden aan de slag gegaan. Met Jan Boland en een paar collega's² zijn we nu aan het experimenteren met een bloemlezing en werkboekachtige poëziekaternen in de *onderbouw*. Leerlingen moesten vooral zelf vrij snel met die katernen aan de slag kunnen gaan na een duwtje van de docent: lezen, voorlezen, voordragen, puzzelen, schrijven, observeren, vergelijken, pre-

senteren van resultaten en dergelijke.

Soms een korte introductie met behulp van stukjes poëzie die het geheel illustreren, daarna gerichte opdrachten maken.

We vonden de aanpak van Willem Wilmink in *Koen maak je mijn schoen*³ soms aardig en speels, hoewel heel vaak toch nog te academisch en te moeilijk in taalgebruik en voorbeelden voor leerlingen van de *onderbouw*: 'Bijna honderd jaar geleden kwam er een nieuwe literaire mode. Kunst moest voortaan zijn "de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie": je moest over je diepste innerlijk schrijven, en niet bijvoorbeeld over een spoorwegongeluk of de huisbaas. Van de schrijvers die dit individualisme in de mode brachten, kwamen de meesten al gauw op hun standpunt terug, maar de literaire kritiek en de literatuurboeken zijn er eigenlijk nooit meer overheen gekomen ...' (Pag. 83.) Met hem gemeen hebben we soms het, al pratend op papier, wijzen op bepaalde elementaire en specifieke poëtische aspecten.

Af en toe informatief: alleen een introductie en een paar gedichten onderzoeken (vgl. 'Ik zie, ik zie wat jij niet ziet' uit 'Een paar voorbeel-

den uit het werkboek').

Af en toe een thematische ordening van gedichten.

Af en toe vanuit zelf onderzoeken en zelf schrijven terechtkomen bij of verder gaan met gedichten (vgl. 'Dag meneer de koekepeer! Dag mevrouw de koekepauw!' uit 'Een paar voorbeelden uit het werkboek').

Af en toe voorbereiden op voorlezen en voordragen van poëzie die daarvoor geschreven is (bijv. 'De spin Sebastiaan' van Annie M.G. Schmidt of 'Boerke Naas' van Guido Gezelle). In drie jaren kan een docent op een gevarieerde wijze poëzie aanbieden en laten werken met gedichten. Er zit structuur achter: essentiële poëtische noties komen langzamerhand aan de orde. Een vaste leerweg voor de 35 leseenheden willen we niet aangeven. Wel leert ervaring, dat meestal een veilig begin in de brugklas met vrij herkenbare zaken de meeste kans op succesrijk vervolg biedt in een klas.

Leerlingen kijken even of wat langer naar of staan stil bij een bepaald aspect. Indirect, met weinig getheoretiseer.

Soms ook schrijvend zelf ontdekken hoe iets in elkaar zit of werkt.

Waar gaat het om?

Door middel van een grote hoeveelheid soorten gedichten die vaak ingeleid worden door een kort verhaaltje en voorzien zijn van opdrachtjes, willen we de leerlingen *al doende* (lezend, schrijvend, pratend, luisterend, observerend) poëtische aspecten laten ontdekken. We willen:

- leerlingen op een inspirerende manier met gedichten laten omgaan;
- verbeeldingskracht stimuleren;
- hen op inductieve wijze in aanraking brengen met expressieve teksten en 'gedichten', waarbij 'gedicht' zeer ruim moet worden opgevat;
- géén expliciete theorievorming, geen 'literaire kunst' voor de onderbouw; wel inzicht geven in de wijze waarop literaire procédés kunnen werken.

We hebben zorgvuldig gedichten gekozen waarin een specifiek poëtisch procédé of een bepaalde inhoud aan de orde wordt gesteld. Gedichten dus die 'instrumenten' van poëzie duidelijk maken. We kozen gedichten die niet te ver van en niet te dicht bij leerlingen staan.

Er moet wel degelijk iets 'geleerd' worden, maar terloops, al luisterend, (voor-)lezend, voordragend, schrijvend, kijkend. Serieus maar ook lichtvoetig; weloverwogen speelse en affectieve aspecten. Een paar maal een afrondende beoordeling in de vorm van het samenstellen van een individuele bloemlezing (zie: 'Een paar voorbeelden uit het werkboek') en een dossier met opdrachten.

Stand van zaken

We hebben een bloemlezing van ca 100 gedichten gemaakt en ook voorlopig 35 vrijwel compleet uitgewerkte hoofdstukken ('leseenheden') waarin zowel formele als inhoudelijke aspecten aan de orde komen. Hier volgt een inhoudsopgave, met de aantekening erbij dat die geen vaste volgorde is of hoeft te zijn. Ook de titels moeten soms nog een andere omschrijving krijgen. We denken wel dat het 'hoe?' (de variatie en dergelijke) goed is terug te vinden in het materiaal dat we hebben gemaakt.

- 1 Dag meneer de koekepeer! Dag mevrouw de koekepauw!
- 2 Eindrijm en rijmschema's
- 3 Horen en zien
- 4 Kleuren
- 5 Fantasie of werkelijkheid?
- 6 Ik zie, ik zie wat jij niet ziet
- 7 Kijken naar wolken en bomen
- 8 Waar?
- 9 Perspectief
- 10 Perspectief
- 11 Weerspiegeling
- 12 Kijk uit je ogen
- 13 Stemmingen
- 14 Dromen
- 15 Leestekens, zinnen en regels
- 16 Strofen
- 17 Woorden
- 18 Het einde
- 19 Gedichten maken
- 20 Leg je hand eens op je hart
- 21 Spelen met letters en woorden
- 22 Van fuskusflut tot simmelot
- 23 Spelen met woorden
- 24 Zeg het zonder/met woorden
- 25 Vergelijken
- 26 Beeldspraak
- 27 Een wintergedicht maken en lezen
- 28 Voorlezen
- 29 Even griezelen?

- 30 Even lachen
- 31 Een bloemlezing
- 32 Beestenspul
- 33 Jeugd
- 34 School
- 35 Kunst in de kantine.

Een paar voorbeelden uit het werkboek

Dag meneer de koekepeer!
Dag mevrouw de koekepauw!

- 1 Er worden heel wat gedichten gemaakt. Je ziet ze op straat of op een perron.

IK BEN DE ZON
IN DE ZOMER

DE SNEEUW
IN DE WINTER

EN DE DRUPPEL
DIE DE LENTE DOET
OVERLOPEN

NOU JIJ

Kunst van Remco Campert en Erik Andriess op een station in Nederland. In oktober volgt een tweede tekstbeeld.

Foto: Bert Verbeek

Maar ook in poëzie-albums, in reclames, in voordrachten op familiefeesten, tijdens Sinterklaas.

Rijmpjes leerde je zonder de naam van de schrijver te kennen: 'Dag meneer de koekepeer. Dag mevrouw de koekepauw', 'In spin, de bocht gaat in. Uit spuit, de bocht gaat uit'.

Je onthield die versjes gemakkelijk door de *herhaling van klanken*, ook wel *rijm* genoemd: 'meneer ... koekepeer', 'In spin, ... in. Uit spuit ... uit'.

Ken je er nog een paar?

2a Wat valt je op in de volgende tekst?

Schrandere scheerders scheren schapen,
schriële schippers schuren schepen,
schone schalken schertsen schielijk,
schuwe schutters schieten schurken.

(Uit: Battus *Opperlandse taal- en letterkunde*)

2b Welke *medeklinker* wordt herhaald in: Liesje leerde Lotje lopen in de lange Lindelaan?

2c Welke klinkers en medeklinkers worden herhaald in:

'Iene, miene, mutte,
tien pond grutten,
tien pond kaas,
iene, miene, mutte blijft de baas.'

2d Bedenk zelf een regel van vier woorden met twee medeklinkers achter elkaar. Kies uit: bl, br, dr, gr, kl, kr, pl, pr, st, vl.

3 Wat valt je op in het volgende tekstje?

Kalme Kaatje kaapte kaarsjes,
kèrkse Keetje keerde kleedjes,
kwistig Krisje knipte kindjes,
kiese Kniertje kliefte kiempjes,
korte Koosje knoopte koordjes,
koene Koentje koelde koekjes,
koude Klausje krauwde kauwtjes,
kuise Kuintje kruide kruimpjes,
kijvige Krijntje krijste krijtjes.

(Uit: Battus *Opperlandse taal- en letterkunde*)

Maak zelf ook minstens vier zulke regels met een andere *medeklinker* van het alfabet.

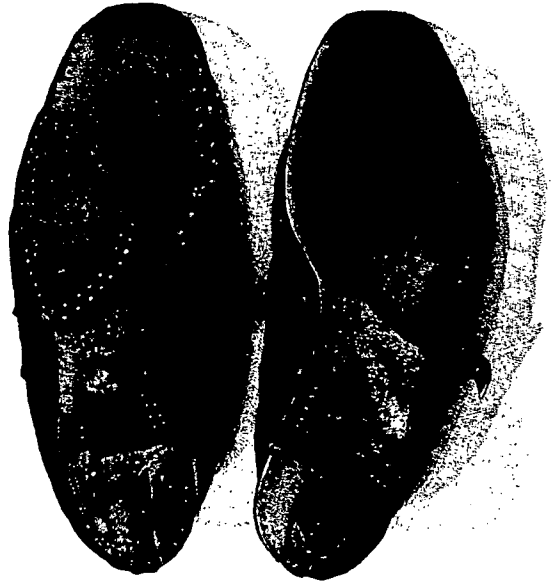
Verdeel die medeklinkers in de klas: b, d, f, g, h, j, l, m, n, p, r, s, t, v, w, z.

Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet

1 Jopie Huisman vestigt zich in 1963 als zelfstandig lompenhandelaar in Herbayum in Friesland. In 1973 begint hij vooral afval te schilderen, dingen die hebben afgedaan. Zelf zegt hij: 'Het is troep. Maar het nederige wordt door de manier waarop ik het benader en schilder boven zijn eigen onaanzienlijkheid uitgetild.'

Hij schildert schoenen, soorten laarzen, broeken, hemden, handschoenen, hoeden en nog veel meer. Wie doet dat nou? Dat kan toch iedereen? En moet je dat nog schilderijen noemen?

Toch moet je er eens goed op letten hoe hij zeer nauwkeurig, met eindeloos geduld en liefde de buitenkant van gebruiksvoorwerpen ziet. Iedere slijtplek, verkleuring, de kleinste stofdeeltjes heeft hij geschilderd. Alsof hij wil zeggen: niet binnen ons is het geheim, het is daar, kijk maar, zie dan wat je niet gewend bent te zien!

(Uit: Rutger Kopland Jopie Huisman Uitgeverij De Toorts / De Vrieseborch.)

2a Met schilderijen en gedichten maken doe je verslag van een ontdekking. Je laat iets nieuws zien wat jij of iemand anders nog niet eerder had gezien.

Schilderijen en gedichten zijn dan niet verslagen van gedachten of gevoelens, zij beschrijven een *vondst*. Ook een foto kan een vondst zijn. Neem zelf een foto (een echte of uit een tijdschrift, krant) mee die een *vondst* is. Bespreek in de klas jullie foto's. Voorbeeld:

2b *geen schaartje*

*'hé, dat lijkt wel een schaartje,
wat daar op de grond ligt,' dacht ik
'een stoffig, grijsgroen schaartje'*

*maar toen ik beter keek zag ik
dat het geen schaartje was.
maar een elastiekje, ineengekringeld
in de vorm van een schaartje*

C. Buddingh'

Schrijf hetzelfde gedicht. Vervang daarin de volgende woorden door andere, zodat een andere 'vondst' ontstaat:

- schaartje (5x)
- grond
- stoffig
- grijsgroen
- elastiekje
- ineengekringeld.

3 Ongetwijfeld zie jij ook wel eens dingen die anderen niet zien. Een putdeksel waarop ... staat, een spaghettisliert in een vreemde kronkel, een witte rat met roze oogjes. Schrijf een tekstje of gedicht daarover.

Bloemlezing

Verzamel met jullie docent zoveel mogelijk gedichtenbundels en leg die in de klas.

Ieder maakt vervolgens een bloemlezing: je kiest vijf gedichten die je aanspreken en schrijft bij elk gedicht een bespreking.

- Schrijf de vijf gedichten zo netjes mogelijk over (ook titel en naam dichter).
- Schrijf bij elk gedicht een korte samenvatting met eigen woorden: waarover gaat het gedicht?
- Schrijf vervolgens waarom je het gedicht gekozen hebt, wat je er speciaal in aanspreekt.
- Beantwoord daarna de vragen/opdrachten uit onderstaand lijstje die van toepassing zijn op het gedicht:

- Let op de (uitwerking van) de titel.
- Noteer vormen van beeldspraak: is er duidelijke samenhang tussen de beelden? Wat vind je van de beeldspraak?
- Waaraan/aan wie moest je denken, toen je het gedicht las?
- Hoe is de sfeer in het gedicht? (Bijvoorbeeld romantisch, omdat ...; net echt, omdat ...; griezelig, omdat ...) Welke woorden zou je in dat verband in het gedicht onderstrepen?
- Herken je de gebeurtenissen die echt gebeurd zijn of personen die echt bestaan hebben? Licht dit toe.
- Wat wil de dichter vooral laten zien? Wat wil hij je vooral duidelijk maken?
- Is er sprake van rijm? Welk soort rijm? Welk rijmschema?
- Worden leestekens weggelaten? Wat is het effect daarvan?
- Heeft het gedicht strofen? Hoeveel? Waarom zo ingedeeld?
- Is er sprake van humor, spot? Waar? In hoe verre? Wat spreekt je er in aan?
- Zijn er regels/zinnen die niet kloppen? Licht toe.
- Maakt de dichter eigen woorden? Woordspeelingen? Waar? Wat vind je daarvan?
- Werkt de dichter met tegenstellingen? (Bijvoorbeeld met kleuren: wit — zwart of met begrippen: oorlog — vrede.) Wat vind je daarvan?
- Welk perspectief? Kon je je daarin verplaatsen? Ja/nee, want ...

Maak van je bloemlezing een mooi boekje en laat het vooral je klasgenoten lezen.

Hogerop.

Ga ik op een stoel staan
dan kan ik net aan de telefoon
interessante dingen staan altijd
hoger dan ik.

Kijk ik voor me uit
dan zie ik
voeten en drempels
benen en tassen
zoveel mensen zijn groter dan ik.

Ik kijk graag naar omhoog
naar de zon, de lucht, de sterren
Maar waarom kijkt al wat groot is
op me neer alsof ik wind ben?

Armand van Assche.

- Het gedicht gaat over iemand die klein is en dus overal van anderen tegenaankijkt terwijl de groten dan gewoon over je heen kijken.
- Ik heb het gedicht gekozen omdat ik zelf ook niet erg groot ben.
- alsof ik wind ben. beeldspraak.
- De 2de strofe: dat heb ik gehad (niet zo heel erg) toen ik in het begin van de derde zat. Ik voelde me zo klein tussen die zesdeklassers.
- Er is geen sprake van rym.
- Er worden veel leestekens weggelaten want het zijn eigenlijk maar 3 zinnen die op meerdere regels zijn geschreven.
- Er zijn 3 strofen met telkens een andere plaats in de strofen.
- Het gedicht wordt verteld vanuit de ik-persoon waarin ik me erg goed kan verplaatsen omdat ik zelf ook niet groot ben.
- De dichter wil me duidelijk maken hoe vervelend klein zijn kan zijn.

Jeanet

Praktijkervaringen

Leerlingen, collega's en ikzelf werken met plezier met het materiaal. We leren van elkaars positieve en negatieve commentaar en reorganiseren op grond daarvan leseenheden, zodat ze steeds meer praktijkwaarde krijgen. Ter illustratie enkele reacties van leerlingen op 'Dag meneer de koekepeer ...' en een paar resultaten van 'Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet'.

Ik vond het gedicht hartstikke leuk.

Het was een leuke opdracht, om hem af te maken. Het was tenminste niet zo gelukkig en braaf gedicht zoals de meeste gedichten.

Reacties op 'Dag meneer de koekepeer ...'

Gedichten zijn leuk om te lezen.
Kindergedichten zijn makkelijk
te onthouden. Er zijn ook veel verschillende
soorten met klank en sfeer.
Wat ik erg grappig vind is dat je vroeger
bij dat gedicht over klinkende schoenen
dat over hetzelfde decor dacht.
Gedichten kunnen je dus veel vertellen
zonder dat het er staat.
Verder is het leuk om over gedichten
na te denken.

Geachte Lezer ————— Lara —————

Ik vond er eerlijk gezegd geen
donder aan. De gedichtjes op
zich vonden ik niet zo leuk. Misschien
als ze komisch waren,
was de les leuker. De gedichtjes
vond ik echt saai.

Christine

Ik vind het wel leuk om in
de klas gedichten te lezen. Alleen
vind ik het jammer dat we niet
hebben geprobeerd om zelf gedichten
te maken. (proberen)
Om zo'n gedicht te begrijpen is
ook wel meelig. Het mag wel
vaker vind ik.

Sandra

Het zijn leuke gedichten. Als je ze hoort wordt
je van het denken gezet. Hoe zijn ze ontstaan? Waar
komen ze vandaan? enz. Bij bepaalde gedichten krijg
je beeld van waar het zich af kon kunnen spelen.

Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet

Een schitterende vondst

Ik zit heerlijk te genieten aan de waterkant,
met m'n hengel in m'n hand,
te wachten op een grote vis,
die nog niet gekomen is.

Opeens zie ik iets "glimmends" naast m'n linkerbeen
en wel vlakbij m'n grote teen,
het is vast een diamanten ring,
vlug pak ik dat mooie ding.

M'n hengel valt met een plons in het water,
gevolgd door een luid gesnater,
van een eend die snel wegschiet in het riet,
zodat je hem voorlopig niet meer ziet.

In m'n hand houd ik dat ding,
een grappige, glinsterende, kleine spin,
die in de morgendauw
even op een diamantje lijken wou.

Arthur.

Er valt een druppel
van een blad
Ik denk: blad
"Zou zij het voelen?"

Yvette

Kijk daar staat een kleine bloem
heel gewoon, niet verdord door roem
heel gewoon, heel sober
die dood gaat in oktober.

Marije.

Een kleine boom staat stil te dromen
zachtjes wuivend in de wind
staat te denken over grote bomen
hij is maar een bomenkind.

David.

2e klas

Vogel

In de tuin ligt iets zwarts.
Het is een vogel.
Hij is dood.

Z'n kop is eraf.
Uit de romp puilt iets wits.
Het is de slokdarm.

maarten

Poëzie is geen kinderspel

Mijn kritische en sceptische geluiden destijds (1978) over de te rooskleurige en eenzijdige ideeën ('feel free and imaginative') van creativisten zijn niet veranderd. Nog steeds vind ik dat 'creatief schrijven' van gedichten geen wondermiddel is om orde- en motivatieproblemen te doen verdwijnen als sneeuw voor de zon. Je wordt er ook geen professionele dichter van, hoewel leerlingen prachtige gedichten kunnen schrijven. Poëzie is geen kinderspel. Het gaat allemaal niet zo vanzelfsprekend vanzelf met dat 'creatief schrijven' van *gedichten* in de klas, zoals ook Manders (1985) onder-schrijft.

Ondanks die kritische geluiden heb ik mijn experimenten met *werkvormen* nooit gestaakt. Wel vraag ik me nog steeds af of de enige en beste methode om inzicht te krijgen in poëtische procédés die in een literaire tekst werkzaam zijn, het zelf schrijvend ontdekken is (De Geest 1982). Dat klinkt me namelijk veel te pretentius en absoluut in de oren. Als je de lespraktijk kent, is enige relativiteit hier op zijn plaats. In mijn ervaringen blijken de leerlingen het expressief schrijven wel leuk te vinden, als je het maar niet te veel benadrukt als voorbereiden op 'professionele' poëzie. En soms zelfs de woorden 'poëzie' en 'gedicht' aanvankelijk maar vermijdt om niet allerlei stereotiepe reacties op te roepen.⁴ De transfer van 'creatief schrijven' naar 'creatief lezen' blijft toch moeilijk aan te tonen.

De werkvorm 'creatief schrijven' (ik spreek liever van 'expressief schrijven') is één van de mogelijkheden om de relatie tussen gedichten en leerlingen centraal te stellen. Je kunt bij die werkvorm bestaande gedichten gebruiken als opstapje om leerlingen zelf over het onderwerp ervan creatief te laten schrijven (Koch 1974). Je kunt leerlingen ook laten experimenteren met allerlei poëtische procédés met het oog op begrijpen en beoordelen van bestaande poëzie (De Geest 1982 en Koch 1977). Of je kunt via het zelf schrijven over een thema overgaan tot het lezen en behandelen van gedichten hierover en vandaar weer naar het zelf schrijven (Manders 1985).

De praktijk eist variatie en differentiatie in werkvormen. Geen bitse academische structuuranalyse maar ook 'geen populaire gezelschapsspelletjes die ontaarden in een spontaan slingeren aan denkbeeldige lianen onder het

uiten van primitieve a- en oe-klanken om "Oo-te boe" van Jan Hanlo beter te begrijpen' (De Geest 1982). Wel procédés gebruiken om je werk een boeiende vorm te geven en als middelen om afstand te scheppen tussen je directe emoties en de vorm waarin je ze meedeelt aan jezelf en anderen (Mooijman 1987).

Stand van zaken in poëzie-onderwijs

Na de 'close reading'-methode van *Indringend lezen 1* van Drop en Steenbeek (1970), de artikelen van Lubbers, waarin hij pleit voor het BIB-model (Beschrijven-Interpreteren-Beoordelen) en semantische schalen (1972, 1973, 1974) en zijn *Poëziewerkschriften* (1974, 1977), de methode 'poetry writing' van Koch (1970, 1974, 1977) en zijn navolgers Portegies Zwart (1975) en Dekkers e.a. (1975), en *Dichtersbij* van De Geest (1982) is het didactisch een tijd lang vrij stil gebleven in publikaties over onderwijs in poëzie in *voortgezet onderwijs* voor het vak Nederlands.

Nog onlangs verscheen wel van Remco Ekkers (1986) een artikel waarin hij een overzicht geeft van het groeiend aantal dichtbundels jeugdpoezie. Soms staan docenten even stil bij poëzie in een luidruchtige wereld (Litmaath 1985; Manders 1985). En de andere docenten, zij ploegden voort? Staan leraren doorgaans melancholisch aan de klagmuur (De Geest 1982)? Of leggen zij het moede hoofd in de schoot, door de heersende moraal van 'the bourgeois ideal of the market' (Ball 1987)? Litmaath en Manders vertellen over hun ervaringen in lessen. Manders met name in het voortgezet onderwijs. De oorzaken van mislukkend onderwijs in poëzie zoeken zij bij het onderricht zelf, dat te weinig 'leerlinggericht' en 'tekstervarend' zou zijn. Niet de gedichten, maar de *relatie* tussen de gedichten en de leerlingen zou centraal moeten staan. 'Uiteindelijk is immers de vraag wat de dichter heeft bedoeld niet het meest interessant. Wel de vraag: "wat heeft dit gedicht mij te zeggen?"' (Litmaath 1985).

Wel hier en daar wat knorrige geluiden dus, maar nog steeds geen uitgebalanceerde poëziedidactiek voor onder- en bovenbouw in het voortgezet onderwijs. Zelfs niet in *Moedertaal-didactiek* van de Leidse Werkgroep (1986⁴). Onlangs kreeg ik van een oud-leerling zijn afstudeerscriptie *Dit is geen geheimtaal; een inleiding tot het lezen van moderne poëzie*,

bestemd voor middelbare scholieren.

De auteur, Oosterom (1986), richt zich in zijn kritiek op drie hoofdpunten:

- 1 er is te weinig aandacht voor de talige kant van moderne poëzie;
- 2 er wordt te snel met te complexe gedichten gewerkt;
- 3 het poëzie-onderwijs is niet of te weinig methodisch van aard.

Het gevolg hiervan is volgens hem, dat leerlingen geen begrip en gevoel aanleren voor de taal, zoals die in poëzie gehanteerd wordt. Het gevolg daarvan is, dat zij interpretaties steeds weer moeten horen, vóór ze die zelf zien. Poëzie wordt zo oersaai, leerlingen zullen er niet toe overgaan zelf poëzie te lezen.

Hoe het dan wel moet, geeft hij aan in een nogal elitaire cursus (alleen voor 5 en 6 vwo!). Geïnspireerd door Plett (1975) heeft hij taalaspecten verdeeld in categorieën. Allereerst geeft Oosterom 'vingeroefeningen' waarin hij leerlingen problemen met *klanken*, *woorden*, *zinnen* en *betekenis* in gedichten⁵ leert opsporen en oplossen. Vervolgens oefeningen in het leren interpreteren van hele gedichten en ten slotte symbolische poëzie.

In zijn scriptie herkende ik, dat je als docent inderdaad geneigd bent te snel met te complexe gedichten en met te veel vragen te werken. Het is een kunst om slechts maximaal drie kernvragen te stellen of door leerlingen zelf te laten stellen. Zijn pleidooi voor het leren opsporen en oplossen van *klanken* (o.a. assonantie, alliteratie, rijm), *woorden* (o.a. woordvelden, woordspelingen, dubbel- en meezin-nigheid), *zinnen* (o.a. zin/versregel, regelafbreking, volgorde) en *betekenis* (o.a. spanning, beeldspraak) is een leidraad geworden voor het samenstellen van de leseenheden in ons poëziewerkboek.

Poëzie ervaren

Twee jaar geleden maakte Jan Boland mij opmerkzaam op een boekje van Stephen Tunnicliffe: *Poetry experience. Teaching and writing poetry in secondary schools*.⁶ Ik las het met belangstelling en raakte geïnspireerd door zijn praktische ideeën en ervaringen. Eindelijk eens een goede aanzet tot een basisdidactiek voor poëzie in de klas voor 11-16-jarigen. En het rook nog naar de klas ook.

Evenals Litmaath (1985) zegt Tunnicliffe dat

de unieke taalrijkdom van poëzie zich in de vuurlijnes bevindt van een technische en materialistische maatschappij die andere prioriteiten stelt. Hij wijst erop dat een docent in moedertaal die weigert de centrale rol van 'poetica' in taal te accepteren, faalt in zijn/haar gekozen taak. 'Ons onderwijs in poëzie moet worden weggehaald uit zijn academische nissen of literaire verenbed en moet worden teruggebracht in de wereld van onze leerlingen en onze eigen ervaringen. Poëzie onderwijzen wordt aldus poëzie ervaren.'⁷

Ik moet Tunnicliffe voorlopig na twee jaar praktijkervaringen in de klas grotendeels gelijk geven. Mijn leerlingen en die van de collega's hebben op een zinvolle manier plezier in omgaan en werken met poëzie. Zijn ideeën zijn geenszins revolutionair maar wel verfrissend realistisch en praktisch. Zij bevestigen de zin van 'tekstervarend' en 'leerlinggericht' onderwijs in poëzie. Ik realiseer me daarbij wel, dat er in de Engelse cultuur en het onderwijs meer traditie in poëtische teksten heerst. Of Engelse leerlingen geconcentreerder en geduldiger zijn en beter schrijven, luisteren en lezen dan Nederlandse, weet ik niet ...

Met zijn ervaringen als leraar en schrijver wil Tunnicliffe in zijn boek aantonen dat *eerst* voorlezen/voordragen van poëzie en daarnaar luisteren, *vervolgens* praten over poëzie en *daarna* lezen en schrijven van poëzie een centraal deel van het curriculum moedertaalonderwijs vormen. Samen moeten zij een vitale rol spelen in de wijze waarop leerlingen taal ervaren. Die drie principes moeten niet alleen hun taalvaardigheden beïnvloeden maar ook hun reacties op andere aspecten van het onderwijsproces.

Zijn boek is een praktische, didactische gids voor leraren. En een pleidooi om poëzie aan leerlingen niet te presenteren als een rariteitenkabinet, maar als teksten die tot hun dagelijks bestaan behoren. Het is de taak van de docent om allereerst de leerlingen te laten beseffen, dat poëtische teksten in hun leven tot nu toe steeds voorkwamen en dat ze er al veel van kennen en weten: van 'nursery rhymes' tot en met popsongs van kwaliteit.

Acht didactische principes

Tunnicliffe noemt acht didactische principes van geven en nemen in een produktieve les. Omdat ik ze volledig onderschrijf, wil ik ze

noemen:

- 1 Omdat poëzie zich bedient van taal — en dat is voor de meerderheid van onze leerlingen de moedertaal — moet een docent die poëzielessen geeft, bereid zijn op zoveel verschillende manieren op een klas leerlingen te reageren als er verschillende taalervaringen onder hen zijn.
  - 2 Leerlingen van 11 jaar of ouder beschikken al over een ruime taalervaring en hebben vaak (zonder het te weten) de taal poëtisch gebruikt. Hun eigenlijke poëzielessen hebben hen daarvan tot nu toe misschien nog niet bewust gemaakt.
  - 3 Luisteren, spreken, lezen en schrijven hebben allemaal hun plaats in het poëzie-onderwijs.
  - 4 Zelf gedichten maken en reageren op de gedichten van anderen doen een soortgelijk beroep op gevoeligheid voor woorden, zinsmelodie en beeldspraak. Tijdens poëzie-onderricht moeten dit daarom eigenlijk activiteiten zijn, die elkaar aanvullen.
  - 5 'Het medium is de boodschap' geldt in zo grote mate bij poëzieonderwijs, dat de leraar niet zijn toevlucht kan nemen tot een hoeveelheid superieure kennis, zoals hij dat misschien wel kan bij andere onderwerpen.
  - 6 Het voorgaande houdt tevens een waarschuwing in om niet al te snel aan te nemen, dat een bepaald gedicht minder oproept bij onze leerlingen dan bij ons. Het tegenovergestelde kan waar zijn.
  - 7 We moeten voorbereid zijn en weten om te gaan met het 'nou en ..?'-syndroom.
  - 8 Een gedicht heeft bestaansrecht als afzonderlijk kunstobject en om zijn inhoud. Beide komen tot uiting in de reactie van een daarvoor gevoelige lezer of luisteraar. Het welslagen van een gedicht kan worden afgemeten aan de mate van overeenstemming tussen de twee.
- 1 *Adviezen voor het kiezen van gedichten uit het serieuze, lichte en populaire genre.*
11-13 jaar: veel poëtische teksten in de klas en veel vrijheid om eigen interesse en ideeën te volgen; 11- en 12-jarigen reageren sterk op ritmische en structurelementen in poëzie; eenvoudige 'verhaaltjes'-gedichten appelleren sterk als de interesse maar meteen in het begin wordt gepakt; kunnen ze de gedichten niet beter begrijpen en aanvoelen *zonder* uitleg van de docent?; sterke reacties op levendige en dramatische beelden in de poëzie.
13-15 jaar: een open, onderzoekende en informerende houding in het benaderen van poëzie zien te handhaven; ze vinden het vaak leuk gedichten te bestuderen over jongere kinderen, over (relaties met) dieren en over symboliek; ze zijn voldoende rijp voor het waarderen van individuele poëtische stijlen, laat ze daarom af en toe het werk van één dichter (wat beter) bestuderen en daarvan een bloemlezing of een dossier maken.
14-16 jaar: haak in op hun groeiend zelfbewustzijn door de inhoud van gedichten daarop te laten aansluiten; geef gedichten die gaan over 'wereld en maatschappij' en over dingen die hun verstand te boven gaan.
  - 2 *Thema's in poëzie.*
Bijvoorbeeld 10-13 jaar: 'Stenen, hout, metaal en plastic', 'Vrienden en vijanden', 'Omgeving', 'Buitenbeentjes' met gerichte (onderzoek)opdrachten. Een prima boekje is *Ik voel me wat bijzonder* van Teo Jochems en Guy Segers (uitgave Infodok, Leuven/Purmerend, 1986).
  - 3 *Spelen met woorden* (met oog en oor).
Door te spelen leert de leerling de wereld om zich heen te manipuleren, controleren en begrijpen en zijn gevoelens te uiten, zich te ontwikkelen tot een uniek persoon. Tunnicliffe geeft nuttige tips voor lessen waarin de begrippen 'structuur', 'alliteratie', 'assonantie' en 'rijm' onderzocht worden; (vrije) versvormen, metrum en rijm; haiku en rondeel e.d. door leerlingen schrijvende- wijs laten ervaren en verkennen.
Origineel, maar wel wat gewaagd in verband met 'orde' lijkt me zijn lesidee over 'structuur' in de onderbouw naar aanleiding van een bestaand gedicht 'De wind'. Daarın laat hij in 10 à 15 minuten aan het eind

Tien didactische suggesties voor lessen

Tunnicliffe geeft ook een vrij uitvoerige schets van tien didactische suggesties voor lessen. De waardevolle hoofdzaken daarvan wil ik de lezer niet onthouden, omdat ze richting kunnen geven aan een basisdidactiek voor poëzie in de klas. Ik heb de suggesties steeds aangevuld met Nederlandse ideeën en afgestemd op ons onderwijs.

van een les 22 bladvormen van papier knippen en kleuren. Op elk blad noteert de docent een woord van het oorspronkelijke gedicht voor de volgende les. In die les gooit hij vervolgens alle 22 blaadjes in de lucht. (Verstandiger is het, lijkt me, om enveloppen uit te delen en de inhoud op het tafelblad te laten strooien.) Welke syntactische paren van woorden die wat betekenen zie je nu dicht bij elkaar op de grond liggen? Vervolgens laat hij door vier groepen alle bladeren verzamelen en sorteren in vier 'bundeltjes' voor de vier regels van het oorspronkelijke gedicht. De leerlingen moeten in de vier groepen met hun woorden elk één regel componeren door combinatiemogelijkheden (geen onzin!) van de woorden af te tasten. Ten slotte komt de docent met het oorspronkelijke gedicht. Zie je overeenkomsten/verschillen?

4 Poëzie voordragen.

Tunncliffe pleit ervoor om in de brugklas en tweede klas poëzie die geschreven is om te horen gewoon uit het hoofd te laten voordragen: eerst een generale repetitie, daarna een voordracht in de klas. Bij ons zijn daar o.m. gedichten van Han Hoekstra, Annie M.G. Schmidt geknipt voor ('De spin Sebastiaan'...). Heel wat van die oude schoolboekjes in x-voud met daartoe geselecteerde gedichten zijn in de laatste twintig jaar uit de klas verdwenen.

Wie kent ze nog? Antal Sivirsky *De stem van de dichter*; Doedens en Maassen *Het klein heelal*; Batelaan en De Vries *Van de morgen tot de morgen*.⁸ Waarom zijn die eigenlijk verdwenen? Zijn we bang voor een dilettantisme dat door Hildebrand al meer dan honderd jaar geleden aan de kaak is gesteld in 'De familie Stastok'? Waarom zetten we een traditie van *orale* literatuur als de *Rijmpjes en versjes uit de oude doos* en *Rijmpjes en versjes uit de nieuwe doos* van Han Hoekstra, (straat)liedjes ('Toen wij van Rotterdam vertrokken')⁹ e.d. via de basisschool niet in het voortgezet onderwijs voort? In die leeftijdsfasen domineert immers *orale* literatuur? Een taboe aan het worden? Verandert onze cultuur daarin?

5 Ritme (intonatie, klemtoon, pauzes; ritme in ons dagelijks taalgebruik; herhaling/refrein; metrum en ritme).

Tunncliffe wijst er met nadruk op dat we ritme in poëzie niet moeten misbruiken door

er populaire muziek ('beat') bij te slepen. Het accent moet liggen op het gesproken woord. Dus oefenen in *voorlezen*. Metrum en ritme kun je aan de orde stellen door te oefenen in het lezen van bijvoorbeeld een ballade.

- 6 *Beeldspraak*: leerlingen vergelijkingen en beelden laten opsporen in bestaande (fragmenten van) gedichten en zelf beeldspraak laten aanbrengen in een 'kale' tekst. Tunncliffe laat leerlingen in groepjes eerst een aantal emoties uit een lijstje kiezen. Ze moeten noteren waar ze die emoties hebben ervaren; of hij biedt voorbeelden (stukjes interview op tv of radio) op geluidsbanden aan. Daarna geeft hij de leerlingen een lijstje met steeds twee bijvoeglijke naamwoorden als 'langzaam/snel', 'zwart/wit', 'schoon/vuil', en dergelijke. Leerlingen moeten individueel bijvoeglijke naamwoorden bij de door hun gekozen emoties zoeken: 'Sombere is traag, zwart', etc. Daarna laten toepassen op iets/iemand waarbij/bij wie het volgens de leerling past: een dier, een persoon, een gebeurtenis, en dergelijke ('De sombere winter is traag en zwart').

7 Gedichten schrijven.

Geen imitaties van bestaande dichters, maar werken in drie stappen naar aanleiding van concrete ervaringen:

- 1 bijvoorbeeld voorwerpen meenemen of tonen; foto's (uit tijdschriften) laten zien; muziek laten horen;
- 2 naar aanleiding daarvan schrijven en vorm laten geven;
- 3 revisie.

8 Poëzie in een multi-etnische context.

Tunncliffe geeft een lijst met titels om individueel schrijven te starten en pleit voor bloemlezingen met een ruime keus aan gedichten uit verschillende culturen. Erg leuk is in dat kader in onze cultuur bijvoorbeeld een artikel van Frank Martinus Arion, 'Vliegende Negers',¹⁰ waarin hij enkele verrassende speurtochten onderneemt naar bekende liedjes als 'Oze wieze woze ...'.

9 Kritische waardering.

Een pleidooi om leerlingen pas vanaf 14 jaar met kritische waardering te laten beginnen, als ze enige afstand kunnen nemen van het omgaan met poëzie. En wel door middel van een open- en onderzoekende benadering. Bijvoorbeeld in groepjes eigen vragen en gedichten laten uitwisselen in de

klas. Kloppen de antwoorden?

Ook Blok (1964) meldt reeds dat hij A-vragen (waarop de leerlingen zelf het antwoord wel weten) B-vragen (waarop ze het antwoord niet weten) in groepjes liet maken en vervolgens liet uitwisselen.

Een andere methode is het laten vergelijken van twee of meer gedichten over hetzelfde onderwerp. Ook hier het accent op een open en onderzoekende benadering. Of een bloemlezing laten samenstellen (zie bij 'Een paar voorbeelden uit het werkboek').

10 Beoordelen van poëzie.

Een systematische methode om door leerlingen gemaakte gedichten te beoordelen is: een eerste spontane benadering; een eerste reactie (hoe goed heeft de dichter zijn/haar gekozen techniek toegepast: versvorm, rijm, herhaling, beeldspraak e.d. bewust of intuïtief gebruikt?); tweede reactie; volgende stap: herschrijven? nieuwe poging met hetzelfde idee? iets nieuws?

Ten slotte

Ik kan iedere docent en zeker ook aanstaande studenten die zich in het schema van Ball als 'progressive' herkennen, aanraden het boekje van Tunnicliffe te lezen.¹¹ Naar ik wens hebben mijn woorden voldoende inspiratie geboden aan docenten die gewoon geen tijd hebben voor het lezen van didactische werken in hun drukke bestaan. Wanneer ze dan ook nog het boekje *Als het gras groen was* van Willem Mooijman gebruiken, ben ik helemaal tevreden.¹²

Noten

1 Dit is

Dit is niet mooi
dit is niet onleesbaar
dit is niet voor kinderen

dit is geen geheimtaal
dit verheft niet het volk

dit is de binnenkant
van je buitendeur, dit ken je
toch: je hand
vergroeid met de klink

op de mat onder je voet
het dagblad het weekblad het maandblad
het jaaroverzicht

het sneeuwt in de hitte
het sterft in de vrede, de letter
heeft alles gegeten, niets
is niet waar, niets is verleden, niets
is verteerd

Gerrit Kouwenaar

Chris Oosterom gebruikt dit gedicht als motto voor zijn scriptie *Dit is geen geheimtaal* (1986).

2 Ik ben mijn collega's Els Meijer en Marion Reinders veel dank verschuldigd voor hun niet aflattend enthousiasme om mee te werken en te experimenteren in hun lessen.

3 Bussum, 1983.

4 Ik gebruik liever de term 'expressieve teksten' en niet 'gedicht', omdat die meestal allerlei (ongewenste) stereotiepe associaties bij leerlingen oproept (zie ook Van der Veur 1978).

5 klanken = rijm, assonantie, alliteratie
woorden = woordvelden
zinnen = regelafbreking en volgorde
betekenis = spanning en beeldspraak

6 London/New York, 1984.

7 Tunnicliffe 1984, p. 6.

8 A. Svirsky *De stem van de dichter* Groningen, 1967^a

H. Doedens & P. Maassen *Het klein heelal* Amsterdam, 1969^b

P.H.S. Batelaan & J. de Vries *Van de morgen tot de morgen* Culemborg, 1971^c.

9 Bijgevoerd en ingeleid door Vic van de Reynt, Amsterdam, 1987.

10 In: *de Groene Amsterdammer*, 28 januari 1981.

11 Stephen J. Ball 'English teaching, the state and forms of literacy' in: *Studies in Mother Tongue Education 3: Research on Mother Tongue Education in an International Perspective* Sjaak Kroon en Jan Sturm, Enschede, 1987, p. 31:

'skills' vocational utilitarian	'literature' morals and values liberal humanist
'creativity' cultural alternatives progressive	'critical literacy' oppositional radical

12 Uitgave Pendoor, Amsterdam, 1987.

Literatuur

Ball, Stephen J. 'English teaching, the state and forms of literacy' in: *Studies in Mother Tongue Education 3: Research on Mother Tongue Education in an International Perspective* Sjaak Kroon en Jan Sturm, Enschede 1987
Blok, W. 'Ervaringen gevraagd' in: *De nieuwe taalgids* 47/4 (1964), p. 210
Dekkers, A. e.a. *Gedichten maken op school* 's-Hertogenbosch 1975
Drop, W. en J.W. Steenbeek *Indringend lezen 1, close reading van poëzie* Groningen 1970
Ekkers, Remco 'Van Nonsens tot verwondering' in: *Bzzlletin* 134 (maart 1986), 's-Gravenhage 1986
Geest, D. de *Dichtersbij. Creatief schrijven in het poëzieonderwijs* Leuven 1982
Koch, K. *Wishes, lies and dreams* New York 1970

Koch, K. *Rose, where did you get that red?* New York 1974
Koch, K. *I never told anybody. Teaching poetry writing in a nursing home* New York 1977
Leidse werkgroep *Moedertaaldidactiek* Muiderberg 1986⁴
Litmaath, Frits 'Stilstaan bij poëzie in een luidruchtige wereld' in: *Levende Talen* 405, november 1985, p. 544-546
Lubbers, G. 'Semantische schalen ten dienste van het poëzie-(literatuur)onderwijs in: *Levende Talen* 292, 1972, p. 466-483
Lubbers, G. 'Literatuuronderwijs in de communicatieklem' in: *Levende Talen* 295, 1973, p. 61-80
Lubbers, G. 'Kluiven met Kuifje, of met de Grijsaard in de Donkere Kamer. Het BIB-model om fictionele teksten in de klas te behandelen' in: *Letteren leren lezen* Purmerend 1974, p. 73-97
Lubbers, G. *Poëziewerkschriften 1, 2 en 3* Purmerend 1974/1977
Manders, H. 'Creatief schrijven en poëzieonderwijs I' in: *Levende Talen* 379, 1985, p. 23-28
Manders, H. 'Creatief schrijven en poëzieonderwijs II' in: *Levende Talen* 398, 1985, p. 96-101
Mooijman, Willem *Als het gras groen was* Amsterdam 1987
Oosterom, Chris *Dit is geen geheimtaal. Een inleiding tot het lezen van moderne poëzie, bestemd voor middelbare scholieren* Utrecht 1986
Plett, H.F. *Textwissenschaft und Textanalyse* Heidelberg 1975, p. 120-310
Portegies Zwart, F. *Poëzie als kinderspel* Amsterdam 1975
Tunncliffe, Stephan *Poetry experience. Teaching and writing poetry in secondary schools* London/New York 1984
Veur, Wil van der 'Is poëzie kinderspel?' in: *Moer* 1978/1, p. 29-34